

ZAGADNIENIE PRAWNE

W sprawie z powództwa Andrzeja T. przeciwko Mirosławowi T. o zapłatę

Czy wartość gospodarstwa rolnego będącego przedmiotem umowy przekazania własności gospodarstwa rolnego, zawartej w trybie ustawy z dnia 14 grudnia 1982 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników indywidualnych i członków ich rodzin (tekst jedn. Dz.U. z 1989 r., Nr 24, poz. 133 ze zm.) uwzględnia się przy ustalaniu zachowku?

UZASADNIENIE

Przy rozstrzygnięciu apelacji powoda Andrzeja T. od wyroku Sądu Okręgowego w K. oddalającego powództwo o zapłatę zachowku, Sąd Apelacyjny powziął poważne wątpliwości odnośnie rozstrzygnięcia zagadnienia prawnego.

W sprawie niniejszej powód wystąpił przeciwko swemu bratu – pozwanemu Mirosławowi T. o zapłatę kwoty 165 767 złotych z tytułu zachowku. Niespornym było, iż powód i pozwany są synami, a zarazem spadkobiercami zmarłego w dniu 4 października 2008 roku Wiktora T., a to na podstawie postanowienia Sądu Rejonowego w M. z dnia 9 czerwca 2009 roku. Niespornym było również to, iż spadkodawca w dniu 11 września 1990 roku przekazał na rzecz syna Mirosława T., na podstawie ustawy z dnia 14 grudnia 1982 roku o ubezpieczeniu społecznym rolników indywidualnych i członków ich rodzin (tekst jedn. Dz. U. z 1989 roku, Nr 24, poz. 133 ze zm.), własność gospodarstwa rolnego o powierzchni 1 00 00 ha, położonego w M. Kwestią, która wywołała poważane wątpliwości Sądu Apelacyjnego było to, czy tak przekazane gospodarstwo rolne uwzględnia się przy ustalaniu zachowku.

Instytucja zachowku ma na celu zabezpieczenie interesów osób najbliższych spadkodawcy, uprawnienie to bowiem oparte jest na istnieniu bliskiej więzi rodzinnej między spadkodawcą, a uprawnionym. Stanowi ona zapewnienie uprawnionym otrzymania określonej wartości ze spadku, bez względu na wolę spadkodawcy. Zachówek ma też podłoże humanitarne – ma celu niejako zadośćuczynić najbliższemu spadkodawcy to, że zostali pominięci w testamencie lub to, że w wyniku dokonanych przez spadkodawcę czynności prawnych ich udział w majątku rodzinnym został zminimalizowany. *Ratio legis* tej instytucji polega na wyjściu z założenia, że każdy człowiek w razie śmierci ma moralny obowiązek pozostawienia choćby części majątku swym najbliższemu, a może się zdarzyć, że spadkodawca pominie takie osoby.

Art. 993 kc stanowi iż przy obliczaniu należnego zachowku dolicza się do spadku darowizny uczynione przez spadkodawcę. Tak rozumiane literalnie stanowisko powinno prowadzić do prostego wniosku, iż przekazanie własności gospodarstwa rolnego na podstawie innej umowy aniżeli darowizna nie powoduje zaliczenia jego wartości do masy spadkowej. Stanowisko to, w ocenie Sądu Apelacyjnego, może budzić wątpliwości jako sprzeczne z ogólnie przyjętą zasadą sprawiedliwości społecznej, bowiem sytuacja następcy otrzymującego na własność gospodarstwo, które stanowiło własność rolnika przekazującego jest praktycznie tożsama z sytuacją osoby obdarowanej. Powyższa wątpliwość stanowiła już przedmiot wypowiedzi orzecznictwa i doktryny.

Sąd Najwyższy w uchwale z dnia 19 lutego 1991 roku (III CZP 4/91, OSNC 1991/8-9/103) wyraził pogląd, iż wartości gospodarstwa rolnego przekazanego następcy na podstawie art. 52 ust. 1 ustawy z dnia 27 października 1977 r. o zaopatrzeniu emerytalnym i innych świadczeniach dla rolników i ich rodzin (Dz. U. Nr 32, poz. 140) nie uwzględnia się przy ustalaniu zachowku. Z uzasadnienia uchwały wynika, iż stanowisko to odnosi się również do umów zawieranych w trybie ustawy z dnia 20 grudnia 1990 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników (Dz. U. z 1991 r. Nr 7, poz. 24) oraz ustawy z 14 grudnia 1982 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników indywidualnych i członków ich rodzin (Dz. U. Nr 40, poz. 268), do której odnosi się niniejsze pytanie prawne.

Motywy tegoż poglądu było to, iż umowa zawarta z następcą miała stanowić kontrakt szczególny, gdyż ustawodawca nakazywał stosować jedynie odpowiednio przepisy kodeksu cywilnego o umowie przedwstępnej. Wskazano również na odrębne unormowanie rozwiązania umowy przez sąd (a nie jej odwołania), czy możliwości uzyskania przez rolnika świadczeń dożywotnich lub pieniężnych, co wskazuje na zamiar odróżnienia tej umowy od umów uregulowanych w kodeksie cywilnym oraz ścisłe powiązanie możliwości zawarcia umowy z pracą następcy w gospodarstwie rolnym, jej zaprzestanie czyniąc przesłanką rozwiązania umowy. W ocenie Sądu Najwyższego wszystkie te uregulowania potwierdzają, że niejednorodny charakter umowy o przekazaniu gospodarstwa rolnego następcy, zawierającej elementy prawa administracyjnego, ubezpieczeniowego i cywilnego, przemawia przeciwko uznaniu, że z punktu widzenia uprawnień do zachowku umowa taka może być traktowana jako umowa darowizny i nie można doliczyć w tym wypadku wartości gospodarstwa rolnego przy wyliczaniu zachowku.

Stanowisko to spotkało się z dezaprobatą zawartą w glosie krytycznej Michała Niedośpiąła (OSP 1993 1, poz. 2). Glossator uznał, iż pogląd Sądu Najwyższego nie wydaje się trafny. Umowa przekazania jest samodzielną umową prawa cywilnego. Emerytura czy też renta nie może być traktowana jak jej element, wynika ona bowiem z innego stosunku prawnego, którego źródłem jest stosowna decyzja administracyjna. Otrzymanie świadczenia z społecznego nie pozbawia charakteru nieodpłatnego umowy przekazania. Nawet przy przyjęciu, że umowa przekazania nie jest darowizną zawsze można zastosować analogię (wykładnię logiczną) i wskazać na względy słusznościowe (ujęcie społeczno-gospodarcze) dla przyjęcia stanowiska, że przekazane gospodarstwo rolne byłoby zaliczane na poczet schedy spadkowej w dziale spadku (art. 1039 i nast. kc) oraz stosowano by przepisy o darowiznie przy zachowku (art 991 § 2, 993 i nast 996 1000-1001 kc). W sytuacji zaliczania tylko *stricte* darowizn na poczet schedy spadkowej następcą nie będzie nigdy zobowiązany do jakichkolwiek świadczeń na rzecz współspadkobierców, co najwyżej zostanie pominięty w dziale spadku (art 1040 kc) lub otrzyma mniej z masy spadkowej. W ocenie glossatora orzeczenie Sądu Najwyższego szło po linii odciążenia gospodarstw rolnych następców od obciążeń finansowych. Jak wskazał Michał Niedośpiął cytowana uchwała Sądu Najwyższego była pierwszym orzeczeniem na tle polskiego prawa, w którym Sąd Najwyższy zajął się kwestią stosunku przepisów o zachowku do umowy przekazania, a czekano na to

orzeczenie od 14 lat, gdyż było rzeczą charakterystyczną, że ustawodawca – choć znane mu były stanowiska literatury – nie zajął stanowiska w tej mierze.

Miało to być może swą rację w ówczesnym systemie polityczno-prawnym.

Przy przedstawionym stanie prawnym musiały występować kontrowersje co do charakteru prawnego umowy przekazania gospodarstwa rolnego. Objawiły się one także w kontekście problemu zaliczania, bądź nie, takowego gospodarstwa do majątku wspólnego małżonków. W doktrynie prezentowano szereg stanowisk, jednak w istocie sprowadzają się one do dwóch zasadniczych: według pierwszego umowa przekazania gospodarstwa rolnego jest umową darowizny albo umową, do której przepisy o umowie darowizny mają zastosowanie w drodze analogii; według drugiego umowa przekazania jest swoistym rodzajem umowy przeniesienia własności i posiada cechy odróżniające ją od umowy darowizny. To drugie stanowisko podzielił Sąd Najwyższy w uchwale siedmiu sędziów z dnia 25 listopada 2005 r., III CZP 59/05 (OSNC 2006, nr 5, poz. 79) na tle przepisów ustawy z dnia 27 października 1977 r. o zaopatrzeniu emerytalnym oraz innych świadczeniach dla rolników i ich rodzin i w rozumieniu art. 33 pkt 2 ustawy z dnia 25 lutego 1964 r. Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz. U. Nr 9, poz. 59 ze zm.).

Jednakże już w cytowanym przez skarżącego postanowieniu Sądu Najwyższego z 18 kwietnia 2008 roku (II CSK 647/07) Sąd ten podał, iż wskazane wyżej stanowisko nie może zostać podtrzymane na tle właśnie ustawy z dnia 14 grudnia 1982 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników indywidualnych i członków ich rodzin. Z uregulowań tej ustawy wynika bowiem jednoznacznie, że przekazanie gospodarstwa rolnego następcy dokonywane jest w drodze zawarcia nieodpłatnej umowy przeniesienia własności (lub posiadania - art. 2 pkt 6b; ta sytuacja nie występuje jednak w rozpoznawanej sprawie i nie ma potrzeby dokonywać jej analizy) gospodarstwa rolnego na następcę przy czym obowiązuje ustawowy wymóg zachowania formy aktu notarialnego (art. 59 ust. 1). Skoro zaś mamy do czynienia z umownym przeniesieniem własności gospodarstwa rolnego pod tytułem nieodpłatnym, należy przyjąć, że do umowy przekazania gospodarstwa rolnego następcy należy stosować w drodze analogii przepisy kodeksu cywilnego i innych ustaw o umowie darowizny. Chodzi przy tym nie tylko o art. 888 i nast. k.c., ale

również pozostałe przepisy kodeksu cywilnego, w których mowa jest o darowiznach – np. przepisy księgi czwartej, odnoszącej się do spadków.

Powyższe wątpliwości zdawały się dać asumpt dla zadania w dniu 16 listopada 2010 roku kolejnego pytania prawnego w trybie art. 390 § 1 kpc m. in. o treści: czy wartość gospodarstwa rolnego, będącego przedmiotem umowy darowizny, zawartej w związku z zaprzestaniem działalności rolniczej darczyńców i dla nabycia świadczeń z ubezpieczenia społecznego rolników uwzględnia się przy ustalaniu zachowku?" Na owo pytanie Sąd Najwyższy odmówił udzielenia odpowiedzi, a to z uwagi na samą redakcję zapytania, które odwoływało się do umowy darowizny uregulowanej *expressis verbis* w art. 993 kc. Wobec tak skonstruowanego pytania w ocenie Sądu Najwyższego nie było wiadomo dokładnie, co jest przedmiotem pytania Sądu Okręgowego, tzn. czy chodzi mu o ocenę, czy przedmiot darowizny ma znaczenie dla doliczania jej do substratu zachowku, czy też o przesądzenie, czy doliczaniu do substratu zachowku podlegają wyłącznie przysporzenia uzyskiwane na podstawie tylko darowizny, a nie pod każdym innym tytułem (a w szczególności na podstawie umowy z następcą).

Wobec wskazanych wyżej wątpliwości natury prawnej Sąd Apelacyjny precyzując swe pytanie, iż chodzi o nieodpłatne przeniesienie własności nieruchomości na rzecz następcy w trybie powoływanej ustawy z 14 grudnia 1982 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników indywidualnych i członków ich rodzin, postanowił na podstawie art. 390 § 1 kpc zadać Sądowi Najwyższemu pytanie o treści zawartej w sentencji postanowienia z dnia 22 lutego 2012 roku.

/km/